

PREVENCE ZADLUŽOVÁNÍ ČESKÝCH DOMÁCNOSTÍ s důrazem na sociálně slabé a vyloučené skupiny obyvatel

Odbor prevence kriminality
Ministerstvo vnitra ČR

Materiál z dostupných pramenů sestavili:

Mgr. Jana PETERKOVÁ
Mgr. Radek JIRÁNEK

ÚVOD A VYMEZENÍ ÚČELU MATERIÁLU

České domácnosti dlužily v prosinci 2006 bankám a finančním institucím přibližně 540,6 miliard Kč. Na jednoho obyvatele včetně dětí tak připadá dluh přibližně 54 000 Kč. Oproti srpnu 2005 stoupl zadlužení českých domácností o více než 130 miliard Kč. S ohledem na strukturu úvěrů jde cca ze 2/3 o hypoteční úvěry a úvěry ze stavebního spoření.

Zadlužení domácností rostla v roce 2006 téměř každý měsíc dvakrát rychleji než objem vkladů. Lze se domnívat, že s růstem objemu půjček a úvěrů vzrůstá i počet domácností, které nejsou schopny splácet. Podle údajů ČNB má problémy se splácením asi 8 % českých domácností. Zatímco u úvěrů na bydlení, hypoték a stavebního spoření jsou to méně než 4 % problémových úvěrů, u spotřebitelských úvěrů je to již 13 až 14 %.¹⁾ Podle údajů ČNB jsou nejvíce zadlužené mladé rodiny s jedním dítětem.

Makroekonomové a zastánci filozofie tržního hospodářství ujišťují veřejnost i podnikatelské právnické osoby, že půjčky, úvěry a hypotéky nejsou škodlivou věcí, a naopak tím, že okamžitá spotřeba a postupné splácení tvoří přidanou hodnotu, pomáhají rozvoji bankovního sektoru, sektoru služeb nebo třeba stavebnictví. S tímto názorem lze souhlasit v případech, že si půjčují lidé nebo firmy, které jsou schopny splácet, které jsou schopny porozumět svým závazkům již ve chvíli, kdy vznikají, nebo v případech, kdy dluh je vytvořen s cílem vytvořit další hodnotu (podnikání), nebo v případech bytové výstavby. Spornější otázkou jsou půjčky na věci okamžité spotřeby, půjčky bez plného uvědomění si svých závazků, půjčky získané podvodem, půjčky k zaplacení předchozích půjček (příčinná souvislost dluhů často může být ekonomicky výhodnější než splácení několika dluhů dosavadních) a další varianty, které často vedou k platební neschopnosti, exekuci majetku, bankrotu, sociálnímu propadu nebo motivu pro spáchání trestné činnosti nebo sebevraždy.

Sociálně slabší skupiny se dostávají do konfliktu s věřitelem, musí čelit nepříjemnému vymáhání peněz, hrozí jim soudní spory i zabavování majetku. Může dojít k vystěhování rodiny dlužníka, která není schopna zaplatit ani ubytovnu ani uspokojovat základní potřeby svých členů, v důsledku čehož jsou jim děti následně odebrány do ústavní péče. Jejich sociální dávky současně bývají částečně předmětem exekuce ve prospěch věřitele. Nezřídka následuje rychlý společenský propad dlužníka na dno společnosti a jeho dlouhodobá sociální exkluze. Půjčka, namísto aby ulehčila jejich tíživou situaci, se pro ně stává hrozbou. Chudoba vyvolaná zadlužením pak může způsobovat zvýšenou trestnou činnost nebo ekonomicko-existenční migraci. Útek dlužníků před vymáháním dluhů byl shledán jako jedna z motivací k romské migraci ze Slovenska do azylových zařízení v ČR²⁾ i jako důvod migrace českých Romů do zemí západní Evropy a Kanady.

Nutno zdůraznit, že lidé se dostávají do sociálních problémů často kvůli neznalosti předpisů a vlastní nedbalosti (neprostudují dobře smlouvu, nesplácejí včas relativně malý dluh, který za určitou dobu díky sankčním poplatkům a penále neúměrně naroste apod.), nebo absencí funkční gramotnosti, na jejímž řešení by se měl podílet také stát.

Tento materiál je primárně věnován problematice půjček, kdy dlužník není plně seznámen s výší celkově splácené částky, půjček získaných nelegálním způsobem a půjček sociálně vyloučených, sociálně slabých a marginálních skupin obyvatel, které jsou zcela odkázány na sociální systém a mohou jen obtížně uspokojovat své potřeby.

Vesmůžeme se tedy jednat o sociální skupiny, které obsazují nejnižší úroveň společenského žebříčku a existují mimo širší společenský rámec. Jsou to jednotlivci, rodiny, skupiny, komunity, které propadly alkoholu či drogám, páchají trestnou činností, jsou opuštěné, nevzdělávané, pologramotné, dlouhodobě nezaměstnané a pocházejí či žijí v neúplných a patologických rodinách.

Účelem tohoto materiálu není rozšiřovat řadu kvalitních odborných textů, které nahlíží z různých pohledů otázku zadlužování, dluhů, exekucí, ale i sociální exkluze apod., ale pokusit se o stručnou komplexní charakteristiku problematiky zadlužování sociálně slabých osob, včetně popisu negativních sociálních

¹⁾ Viz údaje České národní banky.

²⁾ Viz terénní výzkumy v českých azylových centrech na podzim roku 2000. Uskutečnili Zdeněk Uherek, Renata Weinerová, Kateřina Plochová. Viz též Uherek 2004.

důsledků a prokriminogenních situací a faktorů, které vznikají vesměs nerozvázným a podvodným jednáním, a to jak na straně dlužníků, tak i věřitelů.

Cílem materiálu je uvést odborníky pracující s postiženou klientelou do problematiky zadlužování sociálně slabých a vyloučených osob v různých fázích zadlužení a poskytnout praktické vodítko pro prevenci, řešení a eliminaci negativních důsledků spojených se zadlužením. Další cíle a opatření uvedené v kapitole „Návrhy na řešení zadlužování obyvatel v ČR“ jsou buď dlouhodobého charakteru, nebo se jedná o legislativní opatření vyžadující novelu zákonů, případně na jejich splnění již pracují jiné ústřední orgány státní správy a odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra je připraven na jejich plnění v rámci své gesce participovat.

Materiál je především určen pro sociální pracovníky veřejné správy na úrovni krajů, měst a obcí, výkonné terénní sociální pracovníky, romské koordinátory a poradce a poradce v oblasti národnostních menšin, manažery a koordinátory prevence kriminality ve veřejné správě i v Policii ČR a nestátní neziskové organizace zabývající se tímto fenoménem.

2. PRÁVNÍ RÁMEC PRO POSKYTOVÁNÍ PŮJČEK, ÚVĚRŮ A DALŠÍCH SMLUVNÍCH TYPŮ

2.1. Rizika vyplývající ze smluvních vztahů

Nejčastějším důvodem insolvence jednotlivců i celých domácností je nízké ekonomické vzdělání občanů, kteří přeceňují svoje schopnosti splácet a podceňují možné důsledky vyplývající být i jen z dočasného či krátkodobého nesplácení svých závazků.

Tato rizika vyplývají ze složitosti smluvních vztahů, které v souvislosti s využíváním půjček a úvěrů uzavírají. Příslušné smluvní dokumenty (smlouvy o úvěru, všeobecné obchodní podmínky, zajišťovací instrumenty) často obsahují riziková ustanovení, jejichž dopady si lidé s běžným právním vědomím nedokáží představit. Dlužníci rovněž nejsou schopni se dostatečně připravit na nečekané události, které mohou snížit jejich schopnost splácet, a rozběhnou tak koloběh problémů počínající nutností platit sankční úroky a poplatky, přes ztrátu schopnosti splácet až k exekučnímu řízení. Důležitým faktorem je především malá ochota věřitelských institucí poskytnout svoje smluvní dokumenty, aby si je každý mohl detailně a v klidu prostudovat. Tak by se mohli lidé vyvarovat nebezpečí plynoucím ze zajištění pohledávek nejrozumnějšími druhy směnek, formou přímo vykonatelného zápisu sepsaného notářem či soudním exekutorem nebo prostřednictvím rozhodčí doložky.

2.1.1. Nesrozumitelnost stanovení výše nákladů pro splacení úvěru či půjčky

Významným faktorem, který stojí za problémem předlužení, je příliš komplikovaný popis nákladů, souvisejících se splácením jednotlivých půjček a úvěrů, jenž je obsažen v příslušných smlouvách. V tomto smyslu příliš nepomohlo ani zavedení ukazatele Roční procentní sazby nákladů (RPSN). **Praxe ukázala, že RPSN je dobrým nástrojem pouze pro porovnání úvěrových produktů stejného typu.** Velmi dobrých výsledků lze dosáhnout zejména při porovnávání nákladů na splacení hypotéky ve chvíli, kdy si zájemce jasně definuje, jakou měsíční částku a jak dlouho chce a je schopen splácet.

Ukazatel RPSN však již není vhodným nástrojem k porovnávání odlišných produktů, zejména s krátkou a navíc nestejně dlouhou dobou splacení, které se liší v zajišťovacích instrumentech nebo nutnosti „zakoupit“ u příslušné věřitelské instituce doprovodné produkty, např. pojištění atd. **RPSN má rovněž nízkou vypovídací hodnotu pro stanovení nákladů na splacení krátkodobých půjček a úvěrů se splatností pod 1 rok.**

Některé (zejména bankovní) instituce uvádějí v reklamních akcích RPSN u svého nejvýhodnějšího produktu (RPSN již od...). Tento produkt je ovšem ve skutečnosti velmi obtížné až

nemožné získat. Takový postup hraničí s klamavou reklamou. Pro zájemce o půjčku nebo úvěr by bylo výhodnější, aby byl uváděn celý rozsah RPSN od nejnižšího až k nejvyššímu. Také posuzování ceny půjčky jenom na základě úrokové sazby může být pro spotřebitele zavádějícím údajem, protože úroková sazba tvoří jenom část z ceny půjčky a mnohdy ne tu nejpodstatnější. Mnohem spolehlivějším ukazatelem ceny půjčky je celková cena, včetně všech souvisejících poplatků, kterou spotřebitel za půjčku zaplatí.

Podle odbornice z katedry pojišťovnictví a bankovníctví na VŠE v Praze doc. Jarmily Radové se u řady bankovních i nebankovních subjektů RPSN uváděné v letáčích či ve smlouvách liší od skutečného RPSN, které by mělo být u produktů uváděno.³⁾ Obecně lze říci, že čím je půjčka u bankovního či nebankovního subjektu nižší, tím naopak stoupá výše RPSN. Poskytování menších finančních půjček osobám s nižší bonitou tak s sebou nese vyšší riziko, které si nechají dotyčné subjekty zaplatit.

2.1.2. Půjčování s cílem zmocnit se majetku dlužníka

Náš právní řád prakticky nepostihuje působení subjektů poskytujících půjčky s cílem zmocnit se osobního majetku dlužníka (v anglosaském prostředí je tento postup znám pod pojmem „loan sharking“), přitom tyto subjekty představují pro občany velmi vysoké riziko. Většinou se jedná o půjčky, které jsou na první pohled poskytovány za velmi benevolentních podmínek, tj. s cílem půjčku klientovi doslova „vnutit“, přičemž věřitel od prvního okamžiku počítá s tím, že dlužník nebude půjčku schopen splácet. Prostřednictvím nejrozumnějších efektivních zajišťovacích instrumentů a právních kliček (exekuční zápis, směnka) v příslušných smluvních dokumentech se zároveň snaží klást dlužníkovi takové podmínky, které je obtížné splnit nebo velmi snadné porušit, a to s fatálními následky. K osobnímu majetku dlužníka se pak příslušný věřitel již snadno dostane např. prostřednictvím exekuce. **Popsané aktivity zpravidla probíhají mimo všechny oficiální struktury a k jejich omezení nepomůže ani dohled nad finančním trhem, ale pouze informovanost občanů a boj kot tohoto jednání.**

Podle ČNB se exekuční řízení nejvíce dotýká domácností, které často přecení své finanční možnosti a půjčí si více peněz, než jsou později schopny splácet. Mezi nejčastější způsoby vymáhání dluhů exekutory patřilo v roce 2005 zabavování majetku a strhávání dlužných částek přímo z bankovních kont dlužníků, včetně stavebního spoření, z penzijních fondů nebo ze sociálních dávek. **Zejména u menších dlužných částek, které lze snadněji pokrýt z prodeje majetku domácnosti, je prakticky nemožné se nesplacení dluhu vyhnout. Zatímco úspěšnost exekucí majetku v hodnotě do 100 tisíc je 61 %, u vyšší hodnoty je to již jen 31 %.** V případě, že domácnost nemá žádná finanční aktiva, exekutoři na základě soudního příkazu vniknou do bytu a zabaví nalezený majetek. Pokud tento majetek nestačí ke krytí dlužné částky, obstará exekutoři budoucí příjmy dlužníka. Exekuční řízení je rychlé a efektivní a na domácnosti může dopadnout velmi tvrdě.

Počet exekucí se rychle zvyšuje. V roce 2004 se jednalo o zhruba 155 tisíc případů, v roce 2005 o více než 270 tisíc a v roce 2006 již o 309 tisíc exekucí. Délka exekučního řízení se navíc zkracuje. Dlužníci nemají v tomto případě důvody k procesním obstrukcím formou odvolání nebo odkladů, protože to jen zvyšuje jejich konečné náklady v podobě úroků z dlužné částky a odměny exekutora.

2.2. Smlouva o úvěru a smlouva o půjčce

Základ právní úpravy smlouvy o úvěru je v Obchodním zákoníku (§ 497–507 zákona č. 513/1991 Sb.). Jde o smlouvu upravenou výlučně obchodním zákoníkem a sjednání úroků je u tohoto typu smlouvy povinné⁴⁾. Smlouva o úvěru je tzv. smlouva konsenzuální, která vzniká již v okamžiku, kdy se věři-

³⁾ Zjištění na základě analýzy materiálů získaných při terénním průzkumu Sdružení SPES.

⁴⁾ V případě bezúročné úvěrové smlouvy by se pravděpodobně jednalo o zastřené sjednání smlouvy o půjčce.

tel zaváže, že na požádání dlužníka poskytne v jeho prospěch peněžní prostředky a dlužník se zaváže peněžní prostředky vrátit a zaplatit úroky. **Předmětem smlouvy o úvěru je poskytnutí peněžních prostředků, které mají být vráceny i s úroky.** Dlužník je povinen úroky platit ve sjednané výši, jinak v nejvyšší přípustné výši stanovené zákonem nebo na základě zákona. Pokud tak nejsou stanoveny, je dlužník povinen platit obvyklé úroky za úvěry, které banky poskytují v místě sídla dlužníka v době uzavření smlouvy. Pokud by byly sjednány úroky vyšší než je přípustné podle zákona nebo na jeho základě, je dlužník povinen k placení úroků ve výši nejvýše přípustné.⁵⁾

Bez sjednání úroků lze uzavřít smlouvu o půjčce podle Občanského zákoníku (§ 657–658 zákona č. 40/1964 Sb.). Smlouva o půjčce je tzv. kontrakt reálný, smlouva je uzavřena faktickým poskytnutím finančního obnosu. **Předmětem smlouvy o půjčce mohou být nejen peníze, ale i jiné věci podle vzájemné dohody.** Při sjednání úplatné peněžité půjčky se sjednávají smluvní úroky. Neexistují žádné předpisy, které by stanovily maximální přípustnou výši úrokové sazby. O tom, co je úroková sazba přiměřená, která se nepříčí dobrým mravům, ovšem rozhodne až soud v jednotlivém případě, a to jen tehdy, bude-li rozpor s dobrými mravy v soudním řízení namítnut. Na rozdíl od smlouvy o úvěru je smlouva o půjčce reálným kontraktem, takže k jejímu uzavření je třeba předání předmětu půjčky věřitelem dlužníkovi. K uzavření rovněž není třeba písemná forma, smlouva může být uzavřena i ústně. V takovém případě většinou dlužník alespoň písemně potvrzuje věřiteli dlužnou částku.

2.3. Podmínky úročení

V souvislosti s otázkou nepřiměřených úroků je v případě smlouvy o úvěru možné poukázat na § 265 Obchodního zákoníku. **Výkon práva, který je v rozporu se zásadami poctivého obchodního styku, nepožívá právní ochrany.**⁶⁾ V případě vyšších než přípustných úroků by tedy šlo o zneužití práva, a bylo by možné odepřít ochranu věřiteli, který by se pokusil právní cestou vymoci takový úrok. **Dohodu o úrocích, které by byly vyšší než přípustné, by bylo rovněž možno považovat za odporující dobrým mravům, a proto za neplatnou** podle ustanovení § 39 Občanského zákoníku. Když ovšem věřitel přemrštěné úroky spolu s nesplacenou částí jistiny soudně nevymáhá, ale uspokojí se např. prodejem směnky, kterou mu dlužník podepsal, není taková obrana použitelná.

Úrok je cenou za poskytnutí peněžních prostředků ve smyslu zákona č. 526/1990 Sb., o cenách. Ustanovení § 2 odst. 3 tohoto zákona zakazuje prodávajícímu získávat nepřiměřený hospodářský prospěch prodejem za sjednanou cenu zahrnující neoprávněné náklady nebo nepřiměřený zisk. Pokud by se jednalo o poskytovatele úvěru s dominantním postavením na trhu, příliš vysoký úrok by bylo možno posoudit jako skutkovou podstatu zneužití dominantního postavení a poskytovatel úvěru by byl postižitelný podle zákona č. 143/2001 Sb., o ochraně hospodářské soutěže.⁷⁾

V současné době není v našem právním řádu stanoveno, do jaké výše může být úrok sjednán, posouzení je ponecháno na soudu v rámci uplatnění § 3 Občanského zákoníku, který říká, že výkon práv a povinností vyplývající z občanskoprávních vztahů nesmí být v rozporu s dobrými mravy.

V souvislosti s výší úroků z prodlení, která je v rozporu s dobrými mravy, **Nejvyšší soud ČR ve svém rozsudku ze dne 15. prosince 2004 vyslovil tento právní názor:**

„Dovolací soud proto dospěl k závěru, že nepřiměřenou, a tedy odporující dobrým mravům, je zpravidla taková výše úroků sjednaná ve smyslu ustanovení § 658 odst. 1 občanského zákoníku, která podstatně přesahuje úrokovou míru v době jejich sjednání obvyklou, stanovenou zejména s přihlédnutím k nejvyšším úrokovým sazbám uplatňovaným bankami při poskytování úvěrů nebo půjček.

V projednávané věci soudy zjistily, že úroková míra u úvěrů poskytovaných bankami činila v době uzavření smluv o půjčce 9 až 15,5 % ročně. Vzhledem k tomu, že dohodnutá výše úroků (ve výši 60 % ročně) podstatně (téměř čtyřnásobně) přesahovala horní hranici této obvyklé úrokové míry, je za

tohoto stavu věci odůvodněn právní závěr, že šlo o ujednání, které je v rozporu s dobrými mravy, a tedy ve smyslu ustanovení § 39 obč. zák. neplatné.“

V případě, kdy je poskytování úvěru předmětem podnikání věřitele, lze sjednat úplatu také za sjednání úvěrové smlouvy.⁸⁾ Nejde o úrok, ale o poplatek za poskytnutí peněžních prostředků, a je nazýván poplatkem za uzavření smlouvy. Smlouvu o úvěru tedy nemusí nutně uzavírat jen podnikatelské subjekty, které mají poskytování úvěrů jako předmět podnikání, jedná se o absolutní obchodní smlouvu bez ohledu na to, jaké je postavení jejích stran.

Za sjednání půjčky obdobný poplatek požadovat nelze, pokud smlouva o půjčce obsahuje údaj o „poplatcích“ či „souhrnném poplatku“, jde o sjednání úroků.

Úvěry nebo půjčky může poskytovat kdokoliv bez zvláštního povolení, koncese či licence, bez živnostenského oprávnění, a tedy mimo rámec veřejnoprávní regulace trhu s finančními produkty, pokud úvěrování nebo půjčování neprovádí soustavně, samostatně vlastním jménem a na vlastní odpovědnost za účelem dosažení zisku⁹⁾ a příjmy z úroků řádně zdaní. Jinak je třeba, aby byl podnikatel s úvěry držitelem příslušného oprávnění.¹⁰⁾

2.4. Zajištění úvěru nebo půjčky

Nebezpečím mohou být rovněž **smluvní pokuty** nepřiměřeně vysoké ve srovnání s objemem půjčených peněz, obzvláště v případě formulářových smluv, kde jsou nevýhodné podmínky často sepsány malým písmem na mnoha listech papíru. **Smluvní pokuta sjednaná k zajištění smlouvy o úvěru se řídí úpravou Obchodního zákoníku, a proto může být nepřiměřeně vysoká pokuta soudem na návrh dlužníka snížena.¹¹⁾** Zde však platí tzv. přísná odpovědnost, kdy okolnosti vylučující odpovědnost nemají vliv na povinnost platit smluvní pokutu.

Naproti tomu placení smluvní pokuty sjednané podle Občanského zákoníku k zajištění smlouvy o půjčce je podmíněno zaviněním (soud bere v potaz míru zavinění dlužníka při nesplacení). Jedná se však pouze o dispozitivní ustanovení, strany se mohou dohodnout (§ 545 odst. 3 Občanského zákoníku), často se tak také děje.

Ručení¹²⁾ je dalším běžně používaným prostředkem zajištění u krátkodobých půjček a úvěrů. Subjekty, které inzerují poskytnutí úvěru nebo půjčky bez požadavku zajištění ručitelem, poskytují buď peněžní prostředky menšího objemu a zároveň zkoumají příjmy dlužníka, nebo jen zamlčují skutečnost, že k zajištění své pohledávky požadují dostatečně spolehlivou zástavu, nebo zajištění směnkou, případně dokonce blankosměnkou (viz dále), což může být v případě nedůvěryhodných věřitelů pro dlužníka nebezpečné.

Na trhu finančních úvěrů se již mnohem méně využívá zajištění **dohodou o srážkách ze mzdy a jiných příjmů,¹³⁾** což je způsob obvyklejší u bezúročných i úročných půjček nebo úvěrů poskytovaných např. zaměstnavateli. Tento prostředek plní úlohu postupného umořování dluhu tak, že **dlužník souhlasí, aby mu plátce** (např. plátce mzdy) **srážel finanční částku ze mzdy nebo jiných příjmů a poukazoval je věřiteli.** Tento způsob zajištění je přitom patrně jedinou formou uspokojivého zajištění úvěru poskytnutého osobám s nízkými příjmy, který garantuje řádné splacení. Je možno jej použít jen tam, kde má dlužník pravidelný příjem a za předpokladu, že tyto srážky ze mzdy nebudou činit více, než by činily srážky při výkonu rozhodnutí.¹⁴⁾ To je přitom u osob s nízkými příjmy hlavní obtíž; při výkonu roz-

⁵⁾ § 502 odst. 1 zákona č. 513/1991 Sb., Obchodního zákoníku.

⁶⁾ Pelikánová, I.: Obchodní zákoník, komentář; Praha 1997.

⁷⁾ Pelikánová, I.: Obchodní zákoník, komentář; Praha 1997.

⁸⁾ § 499 zákona č. 513/1991 Sb., Obchodního zákoníku.

⁹⁾ § 2 odst. 1 zákona č. 513/1991 Sb., Obchodního zákoníku (definice podnikatele).

¹⁰⁾ Jedná se o oprávnění podle živnostenského zákona (viz dále).

¹¹⁾ § 301 zákona č. 513/1991 Sb., Obchodního zákoníku.

¹²⁾ § 303 a násl. zákona č. 513/1991 Sb., Obchodního zákoníku.

¹³⁾ § 551 zákona č. 40/1964 Sb., Občanského zákoníku, § 246 Zákona č. 65/1965 Sb., Zákona práce.

¹⁴⁾ § 551 odst. 1 zákona č. 40/1964 Sb., Občanského zákoníku.

hodnutí se totiž nesmí povinnému srazit určitá částka, která má sloužit k zajištění základních životních potřeb dlužníka a vyživovaných osob.

S účinností od 1. ledna 2007 v souvislosti s přijetím zákona č. 264/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím Zákoníku práce, došlo ke změně § 551 odst. 1 Občanského zákoníku, který zní:

„Uspokojení pohledávky výživného podle zvláštních právních předpisů a jiné pohledávky, o níž tak stanoví zákon, lze zajistit písemnou dohodou mezi věřitelem a dlužníkem o srážkách ze mzdy. Při provádění srážek se postupuje podle zvláštních právních předpisů.“ Přechodné ustanovení pak stanoví, že „srážky ze mzdy na základě dohod o srážkách ze mzdy a z jiných příjmů uzavřené přede dnem nabytí účinnosti tohoto zákona se provádějí podle dosavadních právních předpisů; pohledávky zajištěné těmito dohodami nelze ode dne nabytí účinnosti tohoto zákona zvyšovat, jestliže je není možné podle něj zajistit dohodou o srážkách ze mzdy a z jiných příjmů.“

Zajištění úvěru formou dohody o srážkách ze mzdy či jiného příjmu není možné, pokud to neumožní zvláštní zákon.

Zajištění úvěru **směnkou**¹⁵⁾ se může stát pro dlužníka poměrně riskantním závazkem, pokud vystaví směnkou nedůvěryhodnému věřiteli. Směnka je užívána běžně v oblasti bankovního trhu s úvěry, kde však neplní zajišťovací, ale úvěrovou funkci. Dlužník podepisuje směnkou, kterou na něho věřitel vystavil, namísto placení peněžního závazku, např. kupní ceny na zboží, a touto formou získává na zboží od banky úvěr.

Problematická vystavování smének za účelem zajištění úvěru spočívá v tom, že směnkou je cenným papírem, který je snadno převoditelný, přičemž se nevyžaduje, aby byl prokázán důvod vzniku závazku ze směnky. K uplatnění nároku ze směnky u soudu postačuje předložit originál formálně a obsahově bezvadné směnky. Právo ze směnky se převádí s jejím převodem, který se provádí jednoduše rubopisem (záznamem o převodu provedeným na sménce). Převod rubopisem lze sice zvláštní doložkou předem vyloučit, to ovšem většinou dlužník při sjednávání úvěru neví a ani to nepožaduje.

Subjekt, který poskytl úvěr zajištěný smenkou, potom nemusí ztrácet čas tím, že by vymáhal splacení úvěru. Pokud dlužník není schopen splácet, může smenkou prodat i za nižší cenu, než zní závazek ze směnky, a ponechat nového majitele, aby sám dlužníka donutil k zaplacení. Je pro něj praktické nechat dlužníka převzít závazek ze směnky, který zní na částku mnohonásobně vyšší, než je poskytnutý úvěr, takže má určitou záruku, že o své peníze tak jako tak nepříjde. Dlužník však může být potom nucen platit novému věřiteli ze směnky celý závazek, ačkoliv takovou částku nikdy nikomu nedlužil.

Velké riziko představuje nevyplněná směnkou ve smlouvě. Tato alternativa není často používaná, ale může přivést dlužníka do astronomických dluhů.

V rámci dluhového poradenství se občanské poradny setkávají s případy, kdy se klient stane ručitelem za splacení úvěru svého známého/kolegy z práce. Hlavní dlužník později přestane úvěr splácet a věřitel poté vymáhá dluh na ručiteli. Klienti se často zaručují za splacení úvěru či půjčky osob, které znají jen velmi povrchně, a jsou velice překvapení, když hlavní dlužník změnil bydliště a zaměstnání.

Ručitelé se často domnívají, že věřitel musí nejprve vyčerpat všechny možnosti vymáhání dluhu na dlužníkově. To je však hrubý omyl. Věřitel pouze musí písemně vyzvat neplátcího dlužníka ke splnění dluhu, pak začne jeho zaplacení vymáhat na ručiteli. Záleží pak na věřiteli, zda bude dluh vymáhat na dlužníkově, ručiteli, nebo po obou zároveň.

V praxi se stává, že pokud hlavní dlužník navzdory věřitelově písemné výzvě dluh neplní, věřitel rovnou soudně vymáhá dlužnou částku na ručiteli, aniž by jej předtím písemně vyzval a dal mu tak šanci splnit svou povinnost dobrovolně. Ručitelé mnohdy vůbec netuší, že hlavní dlužník dluh řádně nesplácí. V takové situaci mnohdy považují za nespravedlivé, aby byli povinni hra-

dit náklady soudního řízení, když neměli příležitost uhradit dluh z titulu ručení dobrovolně.

2.5. Veřejnoprávní regulace reklamy

Úvěry a půjčky poskytované za vysokou cenu nebo za nevýhodných podmínek souvisí rovněž s reklamou na tyto produkty. Platná úprava státní regulace reklamy kromě jiného zakazuje klamavou reklamu¹⁶⁾ a reklamu, která je v rozporu s dobrými mravy.¹⁷⁾ Za obsah reklamy pro potřeby jiné právnické nebo fyzické osoby, než je zpracovatel, odpovídá společně a nerozdílně zpracovatel a zadavatel reklamy.¹⁸⁾

Reklamy nabízející půjčky a úvěry obvykle zahrnují informaci o úrokové míře, roční procentní sazbu nákladů na úvěr nebo způsob jejich výpočtu (RPSN). Často však postrádají úplné a srozumitelné informace o částce, kterou klient nakonec zaplatí. Soustřeďují se na nadměrné zdůrazňování, že půjčku lze získat ihned a bez složitých administrativních procedur.

Kontroly reklamy, které prováděla Česká obchodní inspekce v roce 2006 na spotřebitelské půjčky, dopadly ještě hůře než předchozího roku. Kontrolovány byly reklamy poskytovatelů i zprostředkovatelů půjček z pohledu uvádění zákonem daných informací. Je-li na reklamě uveden jakýkoli náklad spojený s půjčkou nebo je-li uvedena výše úrokové sazby, musí být uvedena také RPSN. Zatímco v roce 2005 obsahovalo chyby 35 ze 189 kontrolovaných reklam (18,5 %), v roce 2006 to je již 27 prohrěšků ze 129 kontrol (20,9 %).

Orgánem dozoru pro reklamu šířenou v rozhlasovém a televizním vysílání je Rada pro rozhlasové a televizní vysílání. Její pověření dozorem nad dodržováním pravidel podle zákona o regulaci reklamy má logiku, s ohledem na její pravomoci v oblasti rozhlasového a televizního vysílání se jeví ale poněkud nepraktické vzhledem k tomu, že Radě přísluší velké množství dalších oprávnění v této oblasti, ale jedná se o kolektivní orgán svého druhu, nikoliv o správní úřad v pravém slova smyslu. Positivování klamavé reklamy se tak může stát poněkud ne pružné.

2.6. Ochrana spotřebitele

Ochrana spotřebitele vyplývá ze snahy vyrovnat faktické znevýhodnění spotřebitele jako subjektu bez zvláštních zkušeností a znalostí obchodních postupů proti podnikateli-obchodníkovi jako osobě se zvláštními znalostmi v dané oblasti podnikání.

Obecně je ochrana spotřebitele zakotvena v zákoně č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele. Kromě toho existuje zvláštní úprava tzv. spotřebitelských smluv,¹⁹⁾ kterými jsou smlouvy kupní, smlouvy o dílo, případně jiné smlouvy, pokud smluvními stranami jsou na jedné straně spotřebitel a na druhé straně dodavatel.

I smlouva o úvěru může být spotřebitelskou smlouvou, pokud jsou jejími stranami dodavatel a spotřebitel ve smyslu § 52 odst. 2 a 3 občanského zákoníku. Obchodní zákoník²⁰⁾ předpokládá použití ustanovení směřující k ochraně spotřebitele i na obchodněprávní vztahy, jestliže je to ve prospěch smluvní strany, která není podnikatelem.

2.6.1. Vývoj problematiky hypotečního úvěru na úrovni EU

V roce 2001 schválili zástupci evropských sdružení úvěrových institucí a zástupci evropských spotřebitelských sdružení za pomoci Evropské komise (EK) tzv. „Ujednání o dobrovolném kodexu chování pro poskytování informací o úvěrech na bydlení před uzavřením smlouvy“ (Kodex).

¹⁵⁾ Zákon směnečný a šekový č. 191/1950 Sb.

¹⁶⁾ § 2 odst. 1 písm. c) zákona č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy a o změně a doplnění zákona č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání, § 45 zákona č. 513/1991 Sb., Obchodního zákoníku.

¹⁷⁾ § 2 odst. 3 zákona č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy a o změně a doplnění zákona č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání.

¹⁸⁾ § 6b odst. 1 zákona č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy a o změně a doplnění zákona č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání.

¹⁹⁾ Zákon č. 56/2006 Sb., který vstoupil v účinnost 8. 3. 2006.

²⁰⁾ § 262 odst. 4

EK k dokumentu zároveň publikovala *Doporučení k podávání informací před uzavřením hypoteční smlouvy*, jež mají nezávaznou povahu. Účelem Kodexu a Doporučení je nastavení standardních podmínek pro informování spotřebitele ještě před uzavřením smlouvy o hypotečním úvěru, které by zajistily jejich lepší vzájemnou porovnatelnost a transparentnost. Přistoupením ke Kodexu se instituce zavazují, že poskytnou jak obecné informace o nabízených hypotečních úvěrech, tak rovněž konkrétní informace v předmluvní fázi ve formě tzv. „evropského standardizovaného informačního přehledu“.

Česká republika přistoupila ke Kodexu prostřednictvím České bankovní asociace v září 2005. Do současnosti přistoupilo ke Kodexu 13 bank či finančních institucí, které v tuzemsku poskytují úvěry na bydlení. Kodex v českém a anglickém znění, vč. přehledu o stavu jeho implementace jednotlivými institucemi, je k dispozici na webových stránkách České bankovní asociace.²¹⁾ Dle názoru EK a evropských sdružení spotřebitelů však s ohledem na svou nezávaznou povahu Kodex nesplnil očekávání a objevují se snahy o jeho transformaci do závazného evropského předpisu.

Odpověď na otázku, zda a jakým způsobem bude na evropské úrovni upraveno poskytování hypotečních úvěrů se očekává od tzv. *Bílé knihy*, která by měla být zveřejněna v polovině roku 2007. K nejvíce diskutovaným okruhům patří mj. otázka zavedení obdoby ukazatele roční procentní sazby nákladů (RPSN) jako u spotřebitelských úvěrů, problematika předčasněho splacení úvěru, oceňování nemovitostí a možnost vzájemného uznávání oceňovacích norem. Aktuální vývoj a informace z oblasti hypotečního dění v EU lze sledovat na http://ec.europa.eu/internal_market/finances-retail/home-loans/integration_en.htm.

Dané problematice v sekci Hypoteční bankovníctví se rovněž věnují webové stránky Ministerstva financí (http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/hs.xsl/bank_sektor_eu.html).

2.7. Dohled nad dodržováním podmínek poskytování spotřebitelských úvěrů a jiné nástroje veřejnoprávní regulace

Subjekty nabízející spotřebitelské úvěry nepodléhají důkladné regulaci. Vstupu do odvětví nebrání žádné administrativní překážky povoleního řízení, registrační povinnosti či jiné speciální požadavky (organizační uspořádání, odbornost aj.). **K výkonu této podnikatelské činnosti tak stačí pouze odpovídající živnostenské oprávnění.**

Zákon svěřuje dohled nad dodržováním podmínek poskytování spotřebitelských úvěrů výhradně České obchodní inspekci (dále jen ČOI).²²⁾ Zákon č. 64/1986 Sb., o České obchodní inspekci, zakládá výlučné oprávnění ČOI kontrolovat, zda osoby poskytující spotřebitelský úvěr dodržují podmínky stanovené zákonem o některých podmínkách sjednávání spotřebitelských úvěrů. Za nedodržování jakýchkoliv podmínek zákona může ČOI právnické nebo fyzické osobě uložit pokutu až do výše 1 mil. Kč; při opakovaném porušení povinnosti do výše 2 mil. Kč. ČOI je oprávněna prověřovat jednak stížnosti spotřebitelů na konkrétní smluvní ujednání, ale také provádět dozor v oblasti nabídky spotřebitelských úvěrů, včetně reklamy.

V souvislosti s transpozicí v současné době připravované nové evropské *směrnice o úvěrových smlouvách pro spotřebitele* bude nepochybně otevřena otázka případné regulace subjektů poskytujících spotřebitelské úvěry, neboť stávající pracovní verze návrhu uvedené směrnice ve svém článku 19 předpokládá, že poskytovatelé spotřebitelských úvěrů by měli být nějakým způsobem regulováni či by měli podléhat doзору příslušného dozorového úřadu.²³⁾

2.8. Trestný čin úvěrového podvodu

Skutková podstata trestného činu úvěrový podvod byla do § 250b trestního zákona zavedena novelou trestního zákona provedenou zákonem č. 253/1997 Sb. s cílem postihu dalších forem podvodného jednání, které je komplikované na prokázání.²⁴⁾

Úvěrová smlouva je pak vymezena Obchodním zákoníkem v ustanovení § 497 jako „smlouva o úvěru“.

Nejvyšší soud judikoval, že **vylákání úvěru na podkladě nepravdivých, hrubě zkreslených nebo zamlčených údajů nebo svévolné použití úvěru na jiný než určený účel je od 1. ledna 1998 úvěrovým podvodem.**

Typické úvěrové podvody:

- uzavření smlouvy na základě padělaného, neplatného či upraveného potvrzení o zaměstnání,
- padělané doklady (OP, živnostenské listy, výpisy z obchodních rejstříků),
- uvedení nepravdivých nebo zkreslených údajů o ekonomické situaci žadatele, zamlčení podstatných údajů,
- podvody související se zajištěním úvěru (nesplacení úvěru, neprodejná nebo nadhodnocená zástava),
- použití finančních prostředků z úvěrové smlouvy k jinému než dohodnutému účelu bez souhlasu věřitele.

Podle policejních informací dochází také k organizované formě trestné činnosti prostřednictvím zneužití ekonomicky slabých občanů, a to získáním osobních dokladů a podpisů na úvěrových smlouvách nezaměstnaných, osob žijících na hranici životního minima, bezdomovců (tzv. bílí koně) k získání spotřebitelských úvěrů u peněžních ústavů (dříve zejména České spořitelny a. s.).

Pachatelem úvěrového podvodu může být účastník úvěrové smlouvy (dlužník nebo fyzická osoba jednající za dlužníka) nebo věřitel (banka), pokud spotřebiteli při poskytnutí spotřebitelského úvěru zamlčí jeho konečnou výši, kterou bude muset zaplatit (zamlčení podstatné okolnosti při sjednávání úvěru). Osoba, která účastníku úvěrové smlouvy pouze opatří potřebné nepravdivé podklady, může být jen pomocníkem, přičemž o pomoc²⁵⁾ půjde jen v případě, kdy jednání pachatele dosáhne stadia pokusu nebo dokonání trestného činu.

2.9. Oddlužení fyzických osob

Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolventní zákon),²⁶⁾ se zabývá především insolvenční podniků, ale obsahuje také ustanovení o oddlužení fyzických osob i právnických osob (nepodnikatelů). Oddlužení lze provést zpeněžením majetkové podstaty nebo plněním splátkového kalendáře. Při oddlužení plněním splátkového kalendáře je dlužník povinen po dobu 5 let měsíčně splácet nezajištěným věřitelům ze svých příjmů částku ve stejném rozsahu, v jakém z nich mohou být při výkonu rozhodnutí nebo při exekuci uspokojeny přednostní pohledávky.

V první fázi soud posuzuje plán oddlužení, který navrhuje dlužník na maximálně pět let. Musí v něm uvést své konkrétní závazky a v jakém rozsahu je dokáže umořit. Posuzují se příjmy za poslední tři roky, součet současného majetku dlužníka s jeho budoucími příjmy minus adekvátní životní minimum; „zbytek“ slouží k úhradě dluhů. Soud při posuzování plánu zkoumá i osobní věrohodnost dlužníka. Mimo jiné prověřuje, zda nemá nepoctivé záměry a zda nebyl v posledních pěti letech odsouzen za majetkový trestný čin. Hlavní slovo má schůze věřitelů. Jejich souhlas s plánem je pro soud zásadním vodítkem.

Pravidla umorování jsou přísná: dlužník musí po celou dobu vykonávat přiměřenou výdělečnou činnost. Nenaplnění pravidel ze strany dlužníka má za následek zrušení celého plánu a za jistých okolností může být i trestným činem. Naopak jeho splně-

²¹⁾ <http://www.czech-ba.cz/index.php?akce=kakce&kat=32&lang=cz>

²²⁾ Podmínky uzavírání spotřebitelských úvěrů nespádají do působnosti finančního arbitra, nové instituce pověřené vyřizováním stížností jednotlivců v oblasti bankovního trhu (zákon č. 229/2002 Sb., o finančním arbitrovi). Jeho působnost je totiž omezena na rozhodování sporů klientů s osobami provádějícími převody peněžních prostředků a sporů mezi osobami vydávajícími elektronické platební prostředky a držiteli těchto prostředků.

²³⁾ Agenda spotřebitelského úvěru má v gesci Ministerstvo průmyslu a obchodu

²⁴⁾ Metodické doporučení k postupu policejních orgánů v trestním řízení pro trestný

čin úvěrový podvod ve smyslu § 250b tr. zákona

²⁵⁾ Ve smyslu § 10 odst. 1 písm. c) trestního zákona

²⁶⁾ Zákon nabývá účinnosti dne 1. 7. 2007

ní znamená „smazání“ všech někdejších finančních závazků dlužníka. Získat další úvěry pro něj ale nebude už tak snadné, neboť se počítá se zřízením insolvenčního registru, ve kterém budou shromážděny údaje o platební morálce žadatelů o půjčky.

3. SUBJEKTY POSKYTUJÍCÍ PŮJČKY A ÚVĚRY KLIENTŮM

3.1. Bankovní subjekty poskytující drobné půjčky občanům

Banky jsou největšími poskytovateli portfolia finančních produktů na trhu. Jsou pod centralizovaným dohledem regulátorů (ČNB) a splňují požadavky na jasnou a transparentní majetkovou strukturu. Z hlediska struktury zadlužování českých domácností poskytují především produkty dlouhodobějšího charakteru, v dnešní době zaměřené hlavně na koupi a rekonstrukci nemovitostí – jejich aktivita v této oblasti míří na klienty z vyšší nebo nadprůměrné příjmové skupiny.

V rámci bankovních úvěrů je růst dluhu domácností podle údajů ČNB²⁷⁾ nejdynamičtější položkou. Ke konci roku 2005 činily bankovní úvěry domácnostem 380 mld. Kč (úvěry na bydlení 266 mld. Kč, spotřebitelské úvěry téměř 100 mld. Kč). Přírůstek celkového objemu bankovních úvěrů obyvatelstva v roce 2005 dosáhl 34 % oproti roku 2004. Koncem roku 2006 již činila zadluženost domácností cca 540,6 mld. Kč.

Bankovní úvěry se vyznačují zpravidla nejnižší úrovní uváděného RPSN, jelikož poskytují dlouhodobější úvěry, jejichž správa a administrace s sebou nese nejméně nákladů v porovnání s ostatními finančními produkty s kratší dobou splatnosti a menším objemem půjčovaných finančních prostředků. Řada nákladů je však skryta ve formě různých poplatků, které nemusejí být do výpočtu RPSN zahrnuty (formy pojištění, nutnost pořídit si u banky i jiné produkty apod.).

Charakteristickým rysem bank jako poskytovatelů spotřebitelských úvěrů a půjček je velmi tvrdé posuzování (*scoring*) potenciálních klientů, které představuje pro nemajetné a rizikové skupiny obyvatelstva téměř nepřekročitelnou bariéru pro získání finančních prostředků. *Scoring* znamená pro věřitele i dlužníky menší rizika nesplacení úvěru, a proto i nižší cenu drobných půjček. Většina bank také nabízí spotřebitelské půjčky od minimálně 15 a více tisíc korun. Navíc je velká většina bankovních spotřebitelských úvěrů vázána na institut ručení, jistin a zástav majetku.

Banky nemají mnoho klientů ze sociálně slabých a vyloučených komunit. To se týká jak krátkodobých úvěrů, tak úvěrů s delšími obdobími splacení a hypoték, neboť se jedná o klienty s nízkými příjmy, pohybujícími se okolo hranice životního minima, a většinou bez možnosti poskytnout jakoukoliv záruku řádného splacení úvěrů. Tito lidé, na základě záznamu v úvěrovém registru, bankami odmítnutí klienti, se potom obracejí na firmy, které poskytují peníze na značně vysoký úrok.

Člověk, který si chce půjčit 6 až 12 tisíc korun, nemá šanci vypůjčit si v rámci bankovního sektoru²⁸⁾; nejnižší úvěry v bankovním sektoru se pohybují ve výši 15 tisíc korun. Z těchto důvodů i z důvodů striktnějšího posuzování bonity dosáhne na bankovní úvěry v porovnání s ostatními produkty jen malá část populace.

Některé finanční ústavy používají v souvislosti s uváděním RPSN následující postup. Na propagačních letáčích uvádějí, že poskytují půjčky od RPSN ve výši 13,22 %. Přitom za těchto podmínek je možné získat jen půjčku ve výši 100 tisíc korun, zatímco půjčka ve výši 15 000 Kč může mít RPSN ve výši 68,76 %.²⁹⁾ Takový postup přiláká klienta na přepážku, kde může nakonec souhlasit pod tlakem okolností a nemožností si smlouvu v klidu doma prostudovat s půjčkou s RPSN několikanásobně vyšší. Pokud jde o podmínky ve smlouvách potencionálně zhoršující postavení klientů, nelze jednoznačně říci, že by podmínky bank byly méně tvrdé než podmínky jiných subjektů působících na trhu spotřebitelských úvěrů.

U některých bank je možné se setkat v obchodních podmínkách s ustanovením, podle kterého dlužník musí při podpisu smlouvy souhlasit, že po něm banka může požadovat splacení celého úvěru a uplatnit sankce v případě zahájení trestního stíhání proti jeho osobě bez ohledu na to, zda bude mít tento stav vliv na jeho schopnost splácet. U této banky se dlužník rovněž zavazuje kdykoliv na její výzvu zajistit na své náklady pohledávku banky přímo vykonatelným zápisem, což je velmi tvrdé opatření, vedoucí v případě nesplacení přímo k exekuci.

Jakmile si klient půjčí od banky peníze, dostává se automaticky do některého úvěrového registru (např. bankovní www.cbcb.cz, nebankovní www.llcb.cz, www.dluznik.cz atd.). Přibývá lidí, kteří si na umoření svých dluhů potřebují půjčit další peníze. Na trhu již existují i vysoce specializované finanční produkty určené právě na splacení již existujících dluhů. Tohoto řešení by se však měli klienti nadmíru vyvarovat.

3.2. Nebankovní společnosti poskytující drobné hotovostní půjčky a úvěry

Sektor nebankovních společností kopíruje vývoj poptávky po finančních produktech a prožívá velký rozvoj. Na trhu v současnosti působí velké množství zprostředkovatelů půjček s velmi rozdílnou vlastnickou strukturou, různou mírou poskytování informací o kapitálovém zajištění, zdrojích a původu finančních prostředků. Společnosti z této skupiny mají jak celorepublikový, tak pouze lokální dosah.

Spotřebitelské úvěry nebankovních společností dosáhly podle údajů ČNB v roce 2005 více než 43 mld. Kč. K zadluženosti domácností přispívají i leasingové společnosti, jejichž pohledávky ke konci roku 2005 činily 202 mld. Kč.

Politika bank, u kterých je možno si půjčit nejméně 15 000 korun, vede k tomu, že pokud někdo naléhavě potřebuje menší sumu v hotovosti, je odkázán na nebankovní poskytovatele drobných půjček. Tyto subjekty poskytují vzhledem k nižší bonitě klientů a k vyššímu riziku nesplacení „dražší“ půjčky než bankovní domy.

Na vyšší ceně půjček nebankovních institucí se také podílí náklady na zajištění výběru splátek osobně zástupci věřitele v bydlíšti dlužníka, kdy může u produktů s delší splatností počet návštěv dosáhnout i více než padesáti. Náklady, které tyto společnosti promítají do cen svých půjček či úvěrů, také zvyšuje jejich krátkodobost. Úvěr nebo půjčka poskytnuté na pár týdnů jsou stejně administrativně náročné jako bankovní půjčka s dobou splatnosti v řádu několika let.

Na druhou stranu s sebou půjčky u nebankovních subjektů také v mnoha případech pro dlužníky nesou značná rizika, spojená s ručením za poskytnutou hotovost či s výší a způsobem vymáhání sankcí v případě nesplacení. Z hlediska dlužníka je vždy zapotřebí se podrobně zabývat podmínkami zajištění pohledávek – někdy najdeme v obchodních podmínkách věřitelů ustanovení o oprávnění věřitele požadovat zajištění pohledávek v budoucnu, a to ať již zástavním právem nebo např. „zajištěním“ pohledávek formou přímo vykonatelného zápisu sepsaného notářem či soudním exekutorem.

Jedná se zejména o **rozhodčí doložku**, kdy dlužník souhlasí s tím, aby v případě vzniku problému ve věci rozhodl předem stanovený rozhodce. I zde se jedná o podmínku výrazně zhoršující postavení dlužníka, neboť ve většině případů jsou klienti žádající o spotřebitelské úvěry osoby bez právního vzdělání a nedisponují prostředky nezbytnými pro kvalitní zastoupení v rozhodčím řízení. Navíc v případě rozhodců, jimž je poskytovatel spotřebitelských úvěrů dodáván stálý a poměrně rozsáhlý objem „zakázek“, je na místě pochybnost o jejich nepodjatosti.

Výhody rozhodčího řízení, kterými jsou časová i formální pružnost, variabilita procesních pravidel, možnost rozhodovat

²⁷⁾ Zpráva o finanční stabilitě v roce 2005

²⁸⁾ Závěr terénního průzkumu Sdružení SPES. Informace byly získány od následujících subjektů: Česká spořitelna, ČSOB, GE Money Bank, Komerční banka, Poštovní spořitelna, Raiffeisen Bank, Živnostenská banka.

²⁹⁾ Výpočet odborníků z VŠE Praha na základě materiálů získaných při terénním průzkumu Sdružení SPES.

pouze na základě písemných podkladů, neveřejnost, jednoinstančnost řízení – neexistence opravného prostředku, **se mohou pro nezkušeného spotřebitele snadno obrátit v nevýhodu.** Zákon o rozhodčím řízení³⁰⁾ upravuje **možnost zrušení rozhodčího nálezu soudem a zastavení již nařízeného výkonu rozhodčího nálezu**, a to z důvodu a za podmínek stanovených v §§ 31 až 35 zákona.

Pokud rozhodčí řízení či samotný rozhodčí nález trpí vadami vymezenými v ustanovení § 31 písm. a) až g) zákona, může i dlužník jako jedna ze stran navrhnout obecnému soudu, aby byl rozhodčí nález zrušen, musí tak učinit do tří měsíců od doručení rozhodčího nálezu a být si rovněž vědom toho, že samotné podání návrhu na zrušení rozhodčího nálezu nemá automaticky odkladný účinek na jeho vykonatelnost. Soud může vykonatelnost rozhodčího nálezu za těchto okolností odložit, ovšem na žádost povinného a jestliže by neprodleným výkonem rozhodčího nálezu hrozila závažná újma. Při práci se zadluženými je vhodné uvažovat i tuto fázi celého procesu a v případech, kdy by došlo k vydání rozhodčího nálezu v podstatě bez aktivní participace dlužníka, umožnit včasnou konzultaci ochrany jeho právní pozice.

Příklady postupu některých společností³¹⁾

U společnosti Profireal například klient musí podepsat smlouvu na úvěr ve výši 16 500 Kč, aby na ruku dostal pouhých 6 000 Kč. Zbytek tvoří poplatek za uzavření smlouvy ve výši 1 900 Kč a navýšení. Smlouva přitom obsahuje ustanovení, že za sepsání žádosti nejsou vybírány žádné poplatky. Hotovostní půjčka by ve skutečnosti byla přeplacena 2,75 krát, přestože RPSN vychází podle výpočtu prostřednictvím úvěrové kalkulačky na internetových stránkách ČOI pouze 161,4%. Navíc je vyžadováno ručení bíanco směnkou. Ve smlouvě se rovněž uvádí, že informace o RPSN obdrží vypůjčitel až po podpisu smlouvy poštou. Údaj o RPSN má přitom obsahovat již samotná smlouva. V případě nezaplacení splátky hrozí klientům smluvní pokuty, a to 8, resp. 13% z výše neuhrazené splátky plus v případě delšího prodlení navíc 50 % z částky úvěru.

Společnost Smart Finance zase požaduje, aby byl například úvěr ve výši 10 000 korun zajištěn ledničkou, myčkou a televizí v majetkem odhadované celkové hodnotě 30 000 korun, jejichž souhrnnou hodnotu sám stanovil na pouhé 3 000 korun. Součástí smlouvy je rovněž ujednání o okamžité exekuci zástavy v případě zpoždění být jen jediné splátky. Cena za schválení půjčky je v takovém případě 2 996 korun. Smlouva rovněž ustavuje, že pokud vypůjčitel poskytne jako zástavu za úvěr osobní automobil, musí předat poskytovateli půjčky velký technický průkaz. V případě nezaplacení splátky hrozí klientům smluvní pokuty (ve výši měsíčního poplatku za správu úvěru měsíčně, plus v případě zhoršení zajištění 20 % z částky úvěru, pokud dlužník neumožní převzetí movitých věcí věřitelem k uspokojení jeho pohledávek smluvní pokuta 10 000 Kč) plus zákonný úrok z prodlení a paušál na náklady vymáhání 20 % z částky úvěru, nejméně však 2 000 Kč.

Řada smluv je rovněž vytištěna tak malým písmem, že jejich čtení činí problémy i zdravému a na čtení textů zvyklému člověku, natož pak vypůjčitelé vyššího věku či nižšího vzdělání – to se týká například opět společnosti Profireal.

U společnosti Provident Financial, která je zároveň ve svém sektoru největší na trhu, je uzavření smlouvy o půjčce spojeno s relativně nejmenším rizikem. Uvádí totiž přesně celkovou sumu, kterou vypůjčitel v souvislosti se splácením půjčky zaplatí, nepožaduje žádné ručení, nevyžaduje poplatek za uzavření smlouvy a v případě nesplácení je možné se dohodnout na splátkovém kalendáři bez sankčních poplatků, tj. nehrozí riziko dalšího růstu dluhu.

Celorepublikové subjekty:

- **nadnárodní společnosti:** Provident Financial s. r. o., Smart Finance, Beneficial Finance, Cofidis, Essex Finance, Santander Consumer Finance a. s.
- **české společnosti expandující do zahraničí:** Home Credit, Profireal.

Tyto společnosti se vyznačují vyšší mírou transparentnosti, mnohé z nich zveřejňují podmínky půjčky na Internetu. Liší se minimální výší půjčky, systémem scoringu a způsobem řízení rizika. Většinou nabízejí jištění prostřednictvím třetí strany (tj. pojištění neschopnosti splácet úvěr u některé ze specializovaných pojišťoven) nebo je pojištění již zakalkulováno v ceně (např. pojištění proti sankčním poplatkům a úrokům u společnosti Provident Financial).

Lokální subjekty:

SMART Finance, COIN, Finpomoc, Domáci půjčky, KM servis, Euromakléř.

U některých je získání podrobnějších informací o jejich záze-
mí obtížné, ne-li nemožné. Smlouvy jsou často nejasné, obsahují právní kličky představující potenciální nebezpečí nejenom pro lidi s nižším vzděláním. Míra rizika pro občany je vysoká, půjčky jsou obvykle zajištěné v hrubém nepoměru s půjčenou částkou. Stává se také, že zákazník musí podepsat bíanco směnku, čímž se vystavuje obrovskému riziku v případě neschopnosti splácet.

3.3. Nebankovní splátkové společnosti poskytující úvěry na zboží³²⁾

Trh v tomto segmentu je poměrně úzký. Problém nepředstavují samotné nákupy zboží na spotřebitelský úvěr, ale následná praxe splátkových firem. Po úspěšném splacení úvěru na zboží je většinou klientovi nabídnuta platební karta kreditního typu. Podmínky a výše RPSN u těchto produktů jsou pak často méně výhodné než původní spotřebitelský úvěr.

O podmínkách poskytnutí úvěru lze předem získat informace, většinou na webových stránkách, jsou však velmi obecné. Zaměřují se na nižší příjmové skupiny obyvatelstva, které většinou na bankovní úvěry nedosáhnou.

Úvěry těchto společností odkupují specializované firmy zabývající se jejich vymáháním, které nepodléhají žádné regulaci. Tyto firmy také často vymáhají nedobytné pohledávky nebankovních finančních zprostředkovatelů (např. splátkový prodej). V těchto případech nedochází k exekuci či prohlášení konkurzu na klienta, pohledávka je vymáhána mimosoudní cestou. Přestože neexistují statistiky počtu ani způsobu takto vymáhaných pohledávek, lze předpokládat, že pro domácnosti mohou být dopady těchto postupů ještě razantnější než soudní exekuční řízení.

Klientům jsou poskytovány různé druhy účelových i neúčelových spotřebitelských úvěrů včetně úvěrů revolvingových (jde o princip kreditních karet, kde se objem finančních prostředků, které má spotřebitel k dispozici, obnovuje na původní výši po splacení vyčerpané části úvěru). Zajištění úvěru ručitelem požadují v závislosti na bonitě klienta nebo výši úvěru (např. u úvěrů nad 30 tisíc korun).

Významnou součástí této skupiny poskytovatelů jsou leasingové společnosti, které poskytly úvěry za více než 200 mld. Kč.

3.4. Zastavárny

Přestože služeb zastaváren využívá stále více občanů, neexistují oficiální statistiky objemu finančních prostředků, které těmito subjekty projdou.

Problémem zastaváren je obcházení zákazu propadné zástavy (viz § 169 Občanského zákoníku), smlouvy někdy obsahují protiprávní ujednání o oprávnění zástavního věřitele zpeněžit zástavu prodejem z volné ruky.

Je otázkou, zda lpění na nepřípustnosti propadné zástavy není již přežitkem a zda by nebylo na místě uvažovat o uvolnění pro věci movité, avšak za přesně stanovených podmínek jako např. nezávislý odhad hodnoty zástavy a povinnost vydat dlužníkovi rozdíl mezi výtěžkem prodeje a zajištěnou pohledávkou. **Zasta-**

³⁰⁾ Zákon č. 216/1994 Sb., o rozhodčím řízení a výkonu rozhodčích nálezů.

³¹⁾ Závěr terénního průzkumu Sdružení SPES.

³²⁾ Závěr terénního průzkumu Sdružení SPES provedený u firem Multiservis, CETELEM, Homecredit.

vování zboží v zastavárnách je nevýhodné kvůli značnému podcenění hodnoty zboží (často více než o polovinu).

3.5. Soukromí poskytovatelé hotovostních půjček

Soukromí poskytovatelé půjčují většinou jako živnostníci nebo soukromé osoby. Jedná se o půjčky formou rádkové inzerce nebo na internetu, bez udání jména firmy nebo fyzické osoby.

váren a u neoficiálních poskytovatelů drobných půjček, tj. „soukromých věřitelů. Pokusilo se zjistit podmínky půjčky ve výši 6 000 Kč pro člověka s měsíčními příjmy cca 15 000 Kč, když chce získat půjčku v hotovosti a nemá účet u žádného peněžního ústavu.

Průzkum byl proveden u následujících subjektů:

Banky	Poskytovatelé drobných půjček	Splátkové společnosti	Zastavárny	Neoficiální poskytovatelé
Česká spořitelna GE Money Bank Komerční banka Živnostenská banka Poštovní spořitelna Raiffeisen Bank	Profireal Provident Financial Smart Finance	Multiservis CETELEM	Mobil pohotovost GSM s.r.o. Michal Kvapil, Ječná 1, Praha 2	Irena Dvořáková CS Financování Group (Kolín, Čáslav) „Půjčky“ – inzeráty v Blesku a Anonci Ekvita Euro, www.ekvita.cz Jarmila Sobotková

Tito lidé odmítají hovořit o detailech půjčky, dokud zájemce např. nepřinese ke kontrole dekret na byt a nedá jim kompletní osobní údaje. Lze se domnívat, že by se mohlo jednat i o lichváře, kteří se budou pokoušet prostřednictvím poskytnutí nevýhodné půjčky dostat se k osobnímu majetku svých obětí.

3.6. Lichváři

Lichváři se rekrutují zejména z řad soukromých poskytovatelů půjček, jejich obětmi jsou často příslušníci komunit, ze kterých sami lichváři pocházejí. Vzhledem k tomu, že se jedná o nelegální způsob půjčování peněz, neexistují žádné statistiky o objemech rozpůjčovaných finančních prostředků ani o rozsahu tohoto jevu. Týká se zejména nejchudších obyvatel, mezi příslušníky romského etnika je označována termínem „úžera“. Úžernictví se pojí s poměrně vysokým společenským statusem.

Půjčky lichvářů vedou k postupnému zadlužování obětí na celý život. Výše sankčního úroku či poplatku při nedodržení splátky totiž může přesáhnout i 100 % půjčené částky a sankce se při každé další nezaplacené splátce postupně zvyšuje exponenciální řadou. Často je cílem lichvářů poskytovat půjčky osobám, které nebudou schopny své půjčky s velkou pravděpodobností splácet. Výsledkem je postupná sociální exkluze celých enkláv obyvatel. Lichva se rovněž stává přímým problémem státní sociální politiky, jelikož „úžerníci“ nutí své oběti splácet lichvářské půjčky prostředky ze sociálních dávek. Lze tak konstatovat, že peníze daňových poplatníků v těchto případech končí přímo v kapsách lichvářů.

V souvislosti s lichvou je důležité zmínit, že ji nedefinuje jen samotné vysoké RPSN, ale je nutné, aby byla naplněna i řada dalších znaků. Lichva je podle platné legislativy úmyslným majetkovým trestným činem,³³⁾ kdy je zneužita tíseň, rozrušení, nezkušenost nebo rozumová slabost oběti a je jí pachatelem nabídnuta a splněna služba, jejíž hodnota je v hrubém nepochopitelně hodnotě závazku oběti.

4. SITUACE NA TRHU DROBNÝCH PŮJČEK A ÚVĚRŮ³⁴⁾

Sdružení SPES provedlo v roce 2006 terénní průzkum podmínek pro uzavření smlouvy o půjčce či spotřebitelském úvěru u bank, nebankovních poskytovatelů drobných půjček po celé republice, poskytovatelů spotřebitelských úvěrů na zboží, zasta-

U drtivé většiny zkoumaných subjektů je absolutně nemožné nebo velmi obtížné získat k podrobnému prostudování domů příslušné smluvní dokumenty týkající se úvěrů a půjček. Zástupci některých institucí byli vůči terénním pracovníkům SPES velmi agresivní, pokud měli podezření, že si chtějí odnést smlouvu mimo budovu dříve, než by ji podepsali. To má patrně jediný důvod: smlouvy často obsahují ustanovení, která mohou být v rozporu s dobrými mravy nebo i se zákonem.

Vzhledem k tomu, že Sdružení chtělo v rámci průzkumu příslušné smlouvy nechat prostudovat právníkem, nezbylo mu než dovést vypůjčení peněz až do úplné realizace. Sdružení nechtělo, aby jeho pracovníci byli zatíženi splácením zkoumaných úvěrů, a proto se pokusilo všechny úvěry či půjčky během několika dnů vrátit.

Bylo zjištěno, že někteří poskytovatelé požadují v rozporu se zákonem poplatek za předčasné splacení úvěru i v případě, že byl uzavřen mimo provozovnu a vrácen do sedmi dnů. V takovém případě by však podle zákona mělo být možné půjčku či úvěr vrátit bez jakýchkoliv sankcí.

Reakce bankovních a nebankovních subjektů na požadavek zveřejnění jejich smluvních dokumentů

Sdružení SPES oslovilo dopisem 8 bank, 4 poskytovatele drobných půjček a 3 splátkové společnosti, aby zpřístupnili veřejnosti vzorové smlouvy na svoje produkty a umožnili tak svým potencionálním klientům si tyto dokumenty prostudovat před podpisem smlouvy. Sdružení SPES odpověděly 3 banky, 2 splátkové společnosti a 2 společnosti poskytující drobné půjčky.

Většina odpovědí byla vyhýbavých. Subjekty se odkazovaly na svoje veřejně přístupné obchodní podmínky. Ty ovšem zdaleka neobsahují tolik závažných ustanovení jako konkrétní smlouvy o úvěru či půjčce. Jiné instituce ve svých dopisech tvrdí, že jejich personál je natolik profesionální, že je vyloučeno, aby klient nedostal dostatečné množství informací potřebných ke kvalifikovanému rozhodnutí.

Svou roli zde pravděpodobně hraje i konkurenční boj, při kterém se zapomíná na klienty. V jedné z odpovědí nejmenovaná bankovní instituce sdělila, že by byla ochotna zveřejnit na internetu svou smlouvu pouze v případě, že by tak učinili všichni členové bankovní asociace.

Možnosti nalézt na internetu jejich smlouvy oznámily Sdružení pouze společnosti Profireal a Provident Financial. Společnost Home Credit zaslala Sdružení smlouvu dopisem a přislíbila, že ji v brzké době na internetu zveřejní.

Pokračování v čísle 8/2007

³³⁾ Trestní zákon č. 140/1961 Sb. ve znění pozdějších úprav, § 253

³⁴⁾ Terénní průzkum Sdružení SPES 2006.